

MIRZO QO‘QANDBOY ABDUXOLIQQZODA SAMARQANDIYNING ADABIY MEROSI HAQIDA BIZ BILMAYDIGAN QIRRALAR

Amonov Hasan Halim o‘g‘li

*O‘zbekiston-Finlandiya Pedagogika instituti,
Pedagogika fakultetining 2-bosqich talabasi*

hasanamonov916@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashab ijod etgan Mirzo Qo‘qandboy Abduxoliqzoda Samarqandiyning hayoti va adabiy merosi haqida so‘z yuritilgan. Yozuvchining “Xotiralar” asari qisqacha tahlil etilib, uning bugungi kun mamlakatimiz hayotidagi badiiy, ilmiy va tarixiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, adibning yaqin yillarda nashr etilgan ba’zi asarlari haqida ma’lumot berilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: ta’lim, adabiyot, nasr, Samarqand, xotira janri, adabiy meros, tarixiy voqealar, “Xotiralar” asari.

Mirzo Qo‘qandboy Abduxoliqzoda Samarqandiy Markaziy Osiyoning XIX asr oxiri va XX asrning birinchi yarmi ilmiy ma’rifatida yorqin iz qoldirgan ijodkorlardan desak xato qilmagan bo‘lamiz. U Abdulla Qodiriy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Sadridin Ayniy bilan bir vaqtda kamol topdi, ular qatorida ma’rifatparvarlik jarayoniga qo‘shilib, uning g‘oyalarini targ‘ib qildi. Yangi maktablar ochilishi, ta’lim sohasida islohotlar qilinishida o‘zining hissasini qo‘shdi. Keyinchalik badiiy adabiyot maydoniga kirib, asarlari bilan turli yangi janrlar takomiliga hissa qo‘shdi. Jumladan, uning «Xotiralar» asarini XX asr adabiyotida esdalik janrining takomullashuvida, mazkur janrning yangicha yozish uslublarini paydo bo‘lishiga muhim omil qilib ko‘rsatish mumkin.

Mirzo Qo‘qandboy Abduxoliqzoda Samarqandiy 1869 yili Qo‘qonning Maxmalbof mahallasida tug‘ilgan. Yozuvchi «Xotiralar» deb nomlangan asarida o‘tanasini 1868 yilda Samarqanddan Qo‘qonga ko‘chib borganini va bir yildan keyin - 1869 yilda shu shaharda dunyoga kelganligini eslab o‘tadi. [2,72]. Asl ismi Abdulhaq bo‘lgan, Qo‘qonda tug‘ilganligi sababli uni «Qo‘qandboy» deb ataganlar va keyinchalik u bu nom bilan mashhur bo‘ladi. Otasi Abduxoliq Samarqandning hunarmandlaridan bo‘lgan. Mirzo Qo‘qandboy 5-6 yoshligida oilasi Qo‘qondan Samarqandga ko‘chib keladi va Qo‘shhovuz mahallasida yashaydi. Mirzo Qo‘qandboy avval maktab, keyin esa madrasada ta’lim oladi. U fors, arab, o‘zbek, rus, ozarboyjon, turk-usmon tillarini mukammal bilgan. Ko‘p tillarda so‘zlay olishi sababli 1893 yildan boshlab davlat va ma’muriy idoralarda tarjimon va mufattish (davlat xodimi) bo‘lib ishlaydi, jadidizm jarayoniga qo‘shiladi va ma’rifatparvarlik g‘oyalarini targ‘ib qiladi. Yangi usul maktablarining ochilishiga katta hissa qo‘shadi va darsliklarni rus tilidan tojik va o‘zbek tillariga tarjima qiladi.

1931 yilda Mirzo Qo‘qandboy qamoqqa oladilar. Ikki oydan keyin gunohsizligi isbotlanadi va u ozod bo‘ladi. Shundan keyin umrining oxirigacha ijod bilan band bo‘ladi. Yozuvchi sobiq sho‘rolar siyosati bilan hamnafas bo‘la olmadi va tarixiy haqiqatlarni aslicha tasvirladi. Shu yo‘l bilan bosqinchilarning asl basharalarini va

yovuz niyatlarini katta jasorat bilan ko'rsatdi. Mana shu sababga ko'ra Mirzo Qo'qandboyning asarlari hayotligida chop etilmadi. Yozuvchi shuhrat uchun, boylik uchun o'zi tanlagan yo'ldan qaytmadi. U 79 yil umr ko'rdi va 60 yillik ijod mahsuli qo'lyozma shaklida meros qoldi. Mirzo Qo'qandboy 1948 yili umidsizlikda, orzulari ushalmay hayot bilan vidolashdi.

Mirzo Qo'qandboy Abduxoliqzoda Samarqandiydan «Namoz» («Namoz»), «Duxtari ko'histon» («Tog' qizi») nomli romanlar, esdalik asari «Xotiro» («Xotiralar»), «Istadjon» («Istadjon»), «Az no'gi qamchin xun mechakad» («Qamchin uchidan qon tomadi») nomli qissalari, «Hikoyaho» («Hikoyalar») majmui, «Sho'rishi Dizzax» («Jizzax qo'zg'oloni») nomli tarixiy ocherki qo'lyozma sifatida meros qolgan. Yozuvchi hayotligida faqat «Namoz» nomli romanidan bir parcha chop etilgan, xolos.

Mustaqilligimiz sharofati bilan Mirzo Qo'qandboyning hayoti va ijodini o'rganish yo'li keng ochildi. Bu ishda yozuvchining nevarasi Tal'at Abduxoliqzoda bosh-qosh bo'ldi. Uning say'-harakatlari bilan yozuvchining «Tog' qizi» romani o'zbek va tojik tillarida chop etildi. Adib tug'ilganligining 140 yilligi munosabati bilan 2009 yili tarixiy ocherki - «Jizzax qo'zg'oloni» hamda «Istadjon», «Qamchin uchidan qon tomadi» nomli qissalari bir majmuada chop etildi. Bu asarlarning chop etilishida tilshunos olim Vafo Nazarovning xizmati salmoqli. U qo'lyozmalarni arab yozuvidan kirill yozuviga o'girdi.

Adib ijodida alohida o'rin tutadigan esdaliklar asari - «Xotiralar» bugungacha chop etilmagan. Asarning nashrga tayyorlanayotgan nusxasi bilan tanishar ekanmiz, uni yaratishda muallif qadimiy esdaliklar yozish an'alarini davom ettirib, o'zi qatnashgan, eshitgan va ko'zdan kechirgan voqea-hodisalarni badiiy bayon etgan. Asar yagona syujetga ega emas, alohida-alohida rivoyat, hikoyatlardan iborat bo'lib, bu voqea - hodisalarni real keltirishda qo'l kelgan.

«Xotiralar»-da bolalik chog'idan hayotining oxirigacha boshidan kechirgan hikoyalar o'z aksini topgan. Asarning qimmati shundaki, har bir hodisa-voqea haqidagi hikoyatlarning ostida uning yozilgan sanasi ko'rsatilgan. Bu sanalar 1891 yildan 1944 yilgacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi. Ma'lum bo'ladiki, adib bu asarini hayotining 53 yili davomida yozgan.

Asarda adib hayotda ko'rgan, guvohi bo'lgan Samarqand, qolaversa Markaziy Osiyoning siyosiy-ijtimoiy, adabiy-madaniy hayoti bilan bog'liq voqea hodisalar real tarzda ko'rsatilgan. Yozuvchi «Xotiralar» asarida Rossiya podshohligining Markaziy Osiyo xalqlari boshiga solgan kulfatlarini mohirlik bilan tasvirlagan. Jumladan, Mirzo Qo'qandboy «Muomilai hokimoni rus ba aholii mahalli» («Rus hokimlarining mahalliy aholiga muomilalari»), «Yak voqea dar Namangon» («Namangandagi bir voqea»), «Hamin guna voqea dar Samarqand» («Shunga o'xshash voqea Samarqandda»), «Duro'yagii hokimoni Russiyai podshohi» («Rus podshohligi hokimlarining ikkiyuzlamachiligi»), «Voqeahoi Samarqandro istilo kardani ruson» («Ruslarning Samarqandni istilo qilish voqealari»), «Sudhoi davrai podshohi» («Podshohlik davridagi sudlar») kabi xotiralarida ruslarning ayb-illatlari, zo'ravonliklari va qatlu g'oratlarini qattiq tanqid ostiga olgan. Misol tariqasida «Rus hokimlarining mahalliy aholiga muomalalari» voqeiy xotirotidan bir parcha keltiramiz: «Aholii mahalli ba nazari hukumati Russiyai podshohi ba misli xalqi begona bud.

Vayro zolimona nobud mekard va bo in zaminro toza mekard, to ki muhojironi rusro ovarda shinonad...» [2,12]. (Mazmuni: Rossiya podshohligi hukumatining nazarida mahalliy aholi begona xalqqa o'xshardi. Ularni zolimlarcha nobud qilardi va bu bilan yerni tozalardi, to ki rus muhojirlarini olib kelsin).

Bundan tashqari «Xotiralar» asarida Samarqand shahri va uning aholisi to'g'risida muhim ilmiy ahamiyatga ega ma'lumotlar ham keltirilgan. Samarqandning yetti darvozasi, Registoni, bir yuzu o'nta guzari haqida tarixiy, geografik, madaniyatiga doir muhim ma'lumotlar, faktlar keltiriladi. Masalan, «Samarqand shahri ruslarning kelishi va shaharni istilo qilishidan oldin ikki qismdan iborat bo'lgan: biri Shahri Darun (Ichkari Shahr), boshqasi Shahri Berun (Tashqari Shahr). Shahri Darun (Ichkari Shahr) 18 guzar va masjididan iborat bo'lib, hududi shudir... Shahri Berun (Tashqari Shahr) 110 guzar va 7 darvozadan iborat bo'lgan: Ark, Poyqaboq, Shohi Zinda, Qalandarxona, So'zangaron, Xo'ja Ahror, Buxoro» [2,79].

«Xotiralar» asarida mamlakatimizning 50 yildan ortiq siyosiy, ijtimoiy, madaniy, adabiy hayoti jonli va badiiy tarzda o'z aksini topgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, mazkur asar vatanimiz tarixini o'rganishimiz uchun muhim va nodir manba sanaladi. «Xotiralar» bugungi avlodni o'tmishga nazar solib, kelajakka to'g'ri yo'l tanlay bilish ruhida tarbiyalaydi. Biz bugun o'tmishda orzulari ushalmagan bu kabi adiblarimizning nomini ulug'lashimiz, ular ilgari surgan g'oyalarni o'z hayotimizda tadbiiq etib, kelajagimiz poydevorini mustahkam qurishimiz kerak.

Adabiyot:

1. Botirxon Xil'atpuri Valixoja. Mirzo Qo'qandboy kist? Ro'znomai «Ovozi Samarqand» 13 va 18- avgusti soli 2004, № 61-63.
2. Mirzo Qo'qandboy Abduxoliqzoda Samarqandiy. «Xotiralar», qo'lyozma shaklida:(yozuvchi qo'lyozmalari xazinasidan).
3. Mirzo Qo'qandboy Abduxoliqzoda Samarqandiy. Tog' qizi. «Zarafshon» nashriyoti, Samarqand-2006.
4. Mirzo Qo'qandboy Abduxoliqzodai Samarqandi. Majmo'ai asarho. Sho'rishi Dizzax., Istadjon., Az no'gi qamchin xun mechakad. Nashriyoti «Sangzor», 2009.
5. Muhammadjon Shakurii Buxoroi. Nigohe ba adabiyoti tojikii sadai bist. – Dushanbe, 2006.
6. Xudoyberdi Asozoda. Adabiyoti tojik dar sadai XX. (jildi seyum). –Dushanbe: Maorif, 1999.